

PAPER DETAILS

TITLE: Modern Türkçede Fiil Tabanlarıyla Sestes Isim Soylular ve Bir Terim Teklifi : Fiil-Isimler

AUTHORS: Fikret TURAN

PAGES: 245-261

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73243>

MODERN TÜRKÇEDE FİİL TABANLARIYLA SESTEŞ İSİM SOYLULAR ve BİR TERİM TEKLİFİ: FİİL-İSİMLER

Fikret TURAN*

"Bugün bizde gramer ıstılahı bahis mevzuu olduğu zaman, Türk dilinin bunyesindeki şu veya bu hususiyetinin bir mefhum halinde karşılanmasından ziyade, şark ve garp gramer ıstılahlarının ayrı ayrı Türkçe karşılığı kast edilmektedir. Yani ıstılah Türk grameri veya bunun bir kısmını içine alan sistem çerçevesinde değil, bunun bir tek noktası için şimdiye kadar şarkta veya garpta kullanılan bir kelimenin karşılığı olarak ele alınmakta ve çok defa bunlar da gelişti güzel birbirine karıştırılmaktadır."¹

1. Giriş

Türkçede fiillerin kendi eylem özelliğini ön plana çıkararak soyut isim haline geçmesi genel olarak mastar ekleri aracılığıyla yapılır. Fiillerin eylem gücünü bu mastar şekilleri içinde ortaya çıkarması özelliğini, farklı ek kalıpları içinde de olsa, Eski Türkçe döneminden beri bir tarihi gelişim içinde örnekleriyle görebilmekteyiz. Her ne kadar diğer bazı fiilden isim yapım ekleri de fiili isim haline getirse de bu yapım ekleri esas olarak fiilin anlamına dayalı yeni kavramları açıklayan isimler olarak ortaya çıkarlar. Bu açıdan bakıldığında sadece mastarların fiilin öz anlamını yüklenerek onları isimlendirdiğini görürüz. Bununla birlikte gerek tarihi Türk lehçelerinde gerekse de Modern Türk lehçelerinde sayıca çok az da olsa bir takım fiiller kendi eylem özelliklerini belirterek gösteren fiil tabanlarına dayalı ve onlarla sesteş eksiz isim soylu kelimeler şeklinde, o fiillerin mastarlarından biraz daha soyut anlamlar taşıyarak isimleşirler. Bu tür isim soylu kelimelerin sayıca az olması Türkçe gramer kitaplarında bu konuya yeterince yer verilmemesini ve bu kelimeler için herhangi bir terim kullanılmamasını doğurmuştur. Biz bu yazımızda modern Türkçede fiillerin kendi kökleriyle sesteş olan isim soylu kelimeleri, yani bu çeşit isim ve sıfatları, anlam özelliklerine dayalı olarak, gerektiğinde tarihi gelişmelerini de açıklayıp, ayrı bir kategoriye ayırarak açıklayacağız. Bu yazıda fiil kök ve gövdesiyle sesteş olan isim soylu kelimeleri fiil-isim terimiyle adlandıracağız.

* Yard. Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KKTC

¹ Arat (1955), s. 484

2. Fiillerle İsimler Arasında Karşılıklı Dönüşümler

Türkçede ister fiil soylu olsun isterse de isim soylu, kelimeleri bir diğerine dönüştürmek çoklukla ekler veya yardımcı kelimeler aracılığıyla yapılır. Fakat Türkçede bu kuralın anlam seviyesinde bir çok istisnası vardır. Sözelgeşi bir ismin çeşitli anlamlarda hareket eden, aksiyon kazanan bir fiil şeklinde ortaya çıkması için ya o anlam özelliğini kuracak bir yapım eki ya da bir yardımcı fiil kullanılır. Mesela "göl" kelimesi isim soylu bir kelime olarak "+laş/leş" yapım ekini alarak "gölleş-" şeklinde 'göl haline dönüşme' anlamında bir fiil özelliği kazanabilir. Aynı kelime benzer şekilde "+lan/len" yapım eki alarak "göllen-" şekliyle "küçük su birikintisi halini alma" gibi uzunca bir kelime grubu içinde "göl ol-" veya "göl yap-" olarak geçişli ve geçişsiz bir biçimde kazanabilir. Fakat bu durum bütün isim soylu kelimelere uygulanamaz. Mesela "su" kelimesi bir isim soylu olarak isimden fiil yapım eki aldığı anda kendi anlamı doğrudan fiilleşmez, onun yerine kendi isim anlamına paralel ve ona yakın bir takım anlamlarda fiil olarak ortaya çıkar. Bu kelime "+la/le" yapım ekini alarak "sula-" şekliyle "toprağı ve cansız varlıkları ıslatma, bitkilere ve hayvanlara su verme" anlamında, "+lan/len" ekiyle "sulan-" şeklinde de "su toplama, su oranının artması" veya bir argo kelime olarak "gereksizce, cüretli ve sevimsiz bir söz ve davranış içinde olma" ve "imrenme, isteme" anlamlarında kullanılır. Yani "su" kelimesine "su haline dönme" anlamı kazandıracak bir yapım eki kullanışta yoktur. Biz bunu ancak "olmak" yardımcı fiiliyle "su olmak" veya "suya dönüşmek" gibi fiil gruplarıyla yapabiliriz. Öylese, bütün bunlara dayalı olarak diyebiliriz ki, isimden fiil yapım ekleri farklı isimlerde farklı farklı anlam fonksiyonları üstlenirler.² Bunların yarattığı anlamlar değişkendir. Bundan dolayı yardımcı fiiller ve fiil grupları yapım eklerinin dolduramadığı anlam boşluğunu doldurur ve morfolojik eksikliği sentatik bir yapıyla tamamlarlar.

İsimlerin aksine fiillerin isim haline geçmesi daha bir düzenlilik ve tutarlılık gösterir. Bunun en başlıca sebeplerinden birisi Türkçedeki mastar eklerinin çok belirli ve sağlam bir semantik özellikte oluşudur. Gerçekten de mastar ekleri "-mak/mek", "-ış/ış/uş/üş" ve mastar eki olarak yaklaşık on altıncı yüzyıldan sonra

² Yapım eklerinin her kelimede aynı fonksiyonu gösterememesi ve bazen anlam nuansları yaratması sadece Türkçede değil diğer dillerde de sık sık karşılaşılan bir durumdur. Bu konuyla ilgili olarak İngilizce ve İbraniceden aldığı örnekleri inceleyen Edward Sapir yapım eklerinin ve kalıplarının semantik düzensizliğinin dünya dillerinde yaygın bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Sapir (1968), s. 57-63. Türkçede bazı yapım ekleri çok ender olarak, çoğu zaman da kelimeler içinde kalıplaşmış olarak kullanılır. Bundan dolayı zihindeki düşünce ve kavramları ifadede yapım eklerinin yetersizliği çeşitli sentaktik yapılarla giderilir. Bununla birlikte, güçlü bir bilimsel ve kültürel dilin oluşmasında gerekli olan terimleri yapmak için, o dilin yapım ekleri sisteminin, çeşitli anlam ve görev fonksiyonlarında, zengin bir ek kadrosunun bulunması şarttır. Türkçede terim oluşturma yol ve yöntemleri konusunda bkz. Zulfıkar (1991) Bız, burada, Türkçenin yapısında var olduğuna inandığımız fiil-ısmımlerden de, gerekli görüldüğü hallerde, terim yapımında yararlanılabileceği düşüncesindeyiz.

örneklerini yaygın olarak gördüğümüz "-ma/-me" her durumda aşağı yukarı her fiili, kendi eylem gücünü de içinde taşıyarak, isimleştirebilirler. Bunlara ek olarak sıfat-fiiller "-acek/ecek", "-dık/dik/duk/dük" ve kimi durumlarda mastar eklerine anlam olarak yakınlık gösteren fiilden isim yapım ekleri "-nç", "-gı/gi/gu/gü" fiili çoğunlukla cümle bağlamında bir dil birliği olarak, fiilin anlam değerini de göstererek, çeşitli nüanslarda isimleştirebilirler. Meselâ "Ali'nin çocuğa inanması" tamlaması "Ali'nin çocuğa inanışı", "Ali'nin çocuğa inanacağı/inandığı" veya "Ali'nin çocuğa inancı gibi "inanmak" fiilinin farklı isim formlarında dile getirebilir. Burada mastar ve sıfat-fiillerin dışında kalan yapım ekleri her zaman fonksiyonel değildir. O sebeple, bu yapım ekleri kimi fiillerde kullanılamaz.

Bunların dışında Türkçede bazı fiillerin isim şeklinde bazı isimlerin de fiil şeklinde ortaya çıkışı eksiz fiil veya isim tabanı şeklinde olur. Mesela "göç-" ve "göç", "güreş-" ve "güreş", "savaş-" ve "savaş" gibi kök veya gövde kelimeler bu fiil-isim sınıfındandır.³ Bu tür kelimeler bazen fiille sesteş sıfat durumunda olarak da ortaya çıkar: "kuru-" ve "kuru", "ekşi-" ve "ekşi", vb. Türkçede bu tür kelimeler içinde zarf, zamir veya edata rastlanmaz. İsim soylu kelimeler olarak ya asıl isimler veya sıfatlar olarak kendilerini gösterirler. Sayıca az da olsa bazı fiil-isimlerin fiil kökünden değil de isim formundan fiilleştiği görülür. Meselâ Eski Anadolu Türkçesine kadar fiil şeklini görmediğimiz "gerek-" fiili ancak bu dönemden sonra "gerek" ismiyle sesteş fiil olarak kullanıma girer. Gene aynı şekilde "köhne" bir Farsça sıfat olarak Modern Türkçede fiilleşerek bu kelimenin diğer fiil şekilleriyle beraber kullanılır. Bütün bu örneklerle rağmen bu tür isimden "sıfır ek"le sesteş fiil yapma olayı oldukça sınırlıdır. Bu tür kelimelerin büyük çoğunluğu fiil tabanından, ya baştan beri hiç bir ek almadan isimleşebilmekte veya fiilden eklerle türeyen kelimeler olarak, sonradan ek aşınması sonucu fiil tabanı ile sesteş hale gelmiştir.

Bu konuda Türkçenin Türkçenin gramerlerinde kelime kök veya gövde halindeyken ya isimdir veya fiildir gibi genel bir kural oluşturulmuştur ve bu iki sınıfa uymayan Türkçe kelimeler üzerinde leksik ve sentaktik bağlamda yeterli inceleme yapılmadan, sadece sayıca az olmalarından dolayı, Türkçede fiil tabanı ile sesteş isim soylu kelimeler olamayacağı ileri sürülmüştür. İlk başta Batılı Türkologlar tarafından, Türkçenin yapısına ilişkin olarak yazılan kitaplarda ileri sürülen bu hüküm, daha sonra Türk gramer yazarları tarafından da aynen kabul edilerek devam ettirilmiştir. Birbirine oldukça yakın ve paralel bir biçimde

³ Genel Türkçede, bu tür fiil tabanı ile sesteş kelimelerin isimden türemiş şekiller olduğunu ileri süren Hatiboğlu bu şekiller için "ikili kök" tamlamasını kullanır. Bkz. Hatiboğlu (1970). Biz bu ifadenin oldukça muğlak olduğunu ve bu tür sesteş kelimeleri açıklama berraklığını taşımadığını düşünmekteyiz. Hatiboğlu'nun bu makaledeki görüşlerini eleştiren Talat Tekin, bu tür kelimelerin birçoğunun fiilden türemiş şekiller olduğunu ileri sürer ve bu şekiller için "eşsesli isim-fiil" tabirini kullanır. Bugün Türk dilbilgisinde "isim-fiil" terimini mastar, sıfat-fiil ve zarf fiil sınıflarının genel ismi olduğu için *fiil-isim* teriminin daha berrak ve uygun olduğunu düşünmekteyiz.

oluşturulan tezlerle bu tür kelimelere gramerde bir yer verilmesine ve onların yapılarının ve fonksiyonlarının tahliline gerek olmadığı ve birkaç örnekle konunun bitirildiği görülür.⁴ Bu konu üzerinde gene kelime grupları içinde oluşan formlara da değinilmez. Türkçenin yapısında *fiil-isimlerin* olamayacağını iddia ederlerken gramer yazarlarının oluşturdukları itirazlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

1. Prensip olarak bir kök hem de fiil hem de isim olamaz. Türkçede kelimeler kök veya gövde şeklinde ya isim ya da fiil halindedirler. Bunların dışında kalan sadece bir kaç kelime hem fiil hem de isim soyludur ve bunlar da tesadüfidir.⁵

2. Bu tür kelimeler yenidir, yani son zamanlarda meydana gelmiştir ve Türkçenin tarihi yapısında bir gerçekliği yoktur.⁶

3. Bu tür kelimelerin kökenine inebilme imkânı olsaydı bunların bir fiil kökünden türedikleri görülebilirdi. Bu nedenle fiille sesteş isim olamaz çünkü onlar fiil kökünden türemiştir.⁷

Genel olarak derinlemesine bir tahlil yapılmadan ileri sürüldüğü anlaşılan bu itirazların asli olamayacağı, bizce, Türk dilinin her döneminde kullanım sıklığı olan bu fiil-isimlere bakıldığında kolayca anlaşılır. Çünkü yazılı metinleri elimizde bulunan Eski Türkçede sayıca azımsanamayacak fiil-isim vardır ve bunların büyük çoğunluğu tek hecelidir ki ismin mi fiilden fiilin mi isimden oluştuğu belli değildir. Ayrıca bu durum diğer lehçelerde de benzer yapısal

4 Türkiye Türkçesinin temel kuralları üzerine yazdığı *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* adlı Türkoloji için önemli eserinde Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığına sahip fiil tabanıyla şesteş isimlerden hiç bir tanesini örnek olarak vermeden Türkçede prensip olarak bir kökün hem isim hem de fiil olamayacağını ileri süren Jean Deny daha sonra Eski Anadolu Türkçesinden verdiği tek hecesi bu tür kelimeleri sayı olarak önemsiz bulur. Yazarın Türkiye Türkçesinden hiç bir örnek vermemesinin yanında Eski Anadolu Türkçesinden gösterdiği bazı örnekler de ayrıca tartışılabilir Deny (1995), s. 155

5 Bu konuda Gronbech Türkçede eş sesli fiil ve isimlerin varlığını tamamen tesadüfe bağlar ve bu sesteş isim ve fiillerin eski lehçelerde çok daha az olduğunu ileri sürer ki bunu bugünkü bilgilerimizle olduğu gibi kabul etmek zordur Bkz. Gronbech (1995), s. 18-19 Bu konuda daha sonra bir çok Türkçe gramer yazarı da aynı anlayışı sürdürmüştür Meselâ, Muharrem Ergin, Türkçenin en güçlü gramerlerinden olan *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde bu tür kelimelerin Türkçede sayıca çok az olduğunu ve bunların çoğunun da son zamanlarda ortaya çıktığını ileri sürerek Türkçede isim ve fiil sınıfının dışında bir kelime kategorisi olamayacağını ileri sürer Köküne inemediğimiz bazı örneklerin de aslında daha eski metinlere gitme şansımız olması durumunda fiil koklu olacağının ortaya çıkacağını söyler Bkz. Ergin (1986), s. 111-112. Tahsin Banguoğlu bu konuda bir yorum yapmaz, sadece bu çeşit kelimelerin Türkçede çok az olduğunu belirtip bir kaç örnek verir Bkz. Banguoğlu (1995), s. 146-147 Tahir Nejat Gencan ise Türkçedeki bu kelimelerden bir kısmını örnek olarak verip konu üzerinde yorum getirmeyi ve sadece bu kelimelerin hem isim soylu hem de fiil soylu kelimeler olduğunu ileri sürer Bkz. Gencan (1979), s. 58 Butun bunlardan hareketle bu konunun Türkçe gramerin hâlâ çözülmemiş bir problemi olduğu sonucuna varmaktayız

6 Ergin (1986), s. 111, Banguoğlu (1995), s. 146-147, Gencan (1979), s. 58

7 Ergin (1986), s. 111, Banguoğlu (1995), s. 146, Gencan (1979), s. 58

özellikler gösterir. Bundan dolayı, biz bu tür kelimelerin Türkçe dilbilgisinde yalın haldeyken hem fiil ve hem de isim soylu kelimeler olarak çifte fonksiyona sahip bir ara sınıf oluşturacak sayıda ve önemde olduğuna inanmaktayız. Bunu ileri sürerken başlıca dayanaklarımız şunlardır:⁸

1. Türkçenin yazılı metinleri mevcut olan en eski dönemlerinden beri fiilin kendi köküyle sesteş, onunla aynı ses yapısında isimler bulunmaktadır. Yani bu olgu yeni değildir, bir tarihî gerçekliği vardır, ve bu gerçeklik üzerinde bu kelimelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Meselâ Eski Türkçede "**âç-**" (acıkmak) ve "**âç**" (aç), "**ķarı-**" (yaşlanmak) ve "**ķarı**" (yaşlı), "**köç-**" (göçmek) ve "**köç**" (göç), "**körkle-**" (güzelleştirmek) ve "**körkle**" (güzel), "**şış-**" (şişmek) ve "**şış**" (şiş, şişlik), "**tod-**" (doymak) ve "**tod**" (tam, dolu), "**turuş-**" (savaşmak) ve "**turuş**" (savaş), "**tuş-**" (tesadüf etmek, karşılaşmak) ve "**tuş**" (tesadüf), "**uyat-**" (utanmak) ve "**uyat**" (haya, utanç), *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te⁹ "**adriş-**" (ayrılmak) ve "**adriş**" (ayrılış, yol ayrımı), "**iç-**" (içmek) ve "**iç**" (iç, bir şeyin iç tarafı), "**ürpek-**" (ürpermek) ve "**ürpek**" (ürpermiş olan), Eski Anadolu Türkçesinde "**dik-**" (dikmek, yükseltmek) ve "**dik**" (dik, yüksek), "**diñ-**" (konuşmak) ve "**diñ**" (ses, konuşma), "**düz-**" (düzeltme, gerçeğe uygun hale getirme), ve "**düz**" (gerçek, doğru), "**ses-**" (ses çıkarmak) ve "**ses**" (ses), "**şaş-**" (şaşırmak, anlamaz hale gelmek) ve "**şaş**" (şaşkın, şaşırmış), "**tañ-**" (hayret etmek) ve "**tañ**" (hayret), "**toz-**" (toz haline gelip savrulma) ve "**toz**" (toz) gibi kelimeler bu konuda örnek olarak verilebilir.¹⁰ Aynı durum diğer tarihi Türk lehçelerinde de görülür. Bundan dolayı fiil kökü veya gövdesiyle sesteş isim soylu kelimelerin genel Türkçe içindeki varlığı Türkçenin inkâr edilemez bir tarihî ve öz kuralıdır, tesadüfî olamaz.

2. Bu tür kelimelerin yani *fiil-isimlerin*, eski metinlere gidildiği takdirde onların fiilden türemiş birer isim soylu kelime niteliği kazanacağı şeklindeki tez bize bu türden her kelime için geçerli olamaz. Eski Türkçedeki *fiil-isimlerin* büyük çoğunluğu tek hecelidir ve bunların fiilden türemiş isimler olduğuna dair bir ipucu yoktur. Mesela Eski Türkçede yaygın bir kullanım alanı olan "**âç-**" (acıkmak) fiili ile "**âç**" (aç, yemek ihtiyacında olan) ismi fiil-isimdir ve bu kelime fiilin mi isimden ismin mi fiilden türediği söylenemez. Çünkü gidilebilecek en küçük köke kadar gittiğimizde bile bunu açıklama imkanımız olmuyor. Aynı durum "**köç**" *fiil-isim*i için de geçerlidir. Bu kelimenin önce fiil mi yoksa isim mi olduğu yapısal olarak ortaya konamaz, çünkü iki ve üç sesli bir kök bile bize yukarıda belirtilen itirazı haklı çıkaracak bir kanıt vermiyor. Bunun gibi, aynı tesbitler Eski Türkçedeki "**şış**", "**tod**" ve "**tuş**", Eski Anadolu

⁸ Kelimelerin gerçek anlamının ve fonksiyonunun cumle bağlamında oluştuğu, kelimelerin anlamının bir tek açıdan ele alınarak tek bir şekilde gruplanamayacağı konusunda daha geniş açıklamalar için, bkz. Brown (1963), s. 217-222. ve Saussure (1983), s. 106-109

⁹ Dîvanü Lûgat-it-Türk Dızını (1972)

¹⁰ Örnekler şu eserlerden alınmıştır: Ergin (1994), Gabain (1974), Tekin (1968), Orkun (1994)

Türkçesindeki "dik", "düz", "ses", "tañ" ve "toz" kelimeleri için de sözkonusudur. Fakat, meselâ Türkiye Türkçesindeki "boya" fiil-isminin "boyak" kelimesinden kelime sonu "k" konsonantının düşmesi sonucu meydana gelmesiyle oluşan bu çeşit bazı kelimeler Türk lehçelerinde bulunmaktadır. Aynı şekilde Modern Türkçede isim tabanından oluştuğunu bildiğimiz "gerek-" ve "köhne-" fiilleri de, sayıca az da olsa, yukarıdaki itirazın haklılığını engeller. Öyleyse Türkçede burada fiil-isim olarak adlandırdığımız kelimelerin tamamının fiilden türemiş olduğunu söyleyemeyiz. Bu tez, sadece bu kelimelerin bazıları için geçerli olabilir. Bundan da Türkçede kök halinde bulunan kelimelerin birbirinden türemeden, "sıfır ekle", hem fiil hem de isim soylu olarak kendini gösterebileceği sonucuna varırız.¹¹

3. Modern Türkçenin grameri yazılırken bu lehçede var olan gerçek bir gramer oluşumunu "tarihi Türk lehçelerinde yoktur veya çok az vardır, öyleyse Modern Türkçede böyle bir sınıf olamaz" gibi bir sebeple reddetmek bizce modern gramerlilik anlayışıyla bağdaşmaz. Bir dilin tarihi grameri o dilin modern gramerini açıklayan onu anlamaya yardım eden en büyük kaynaktır. Bu kaynağı modern formları desteklemiyor veya az destekliyor diye ölçü almak dilin tabii gelişimi prensiplerine ters düşer. Çünkü bir modern dilde oluşan her bir yeni dil olayını tarihle sınırlandırmak dilin coğrafî, politik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarını göz ardı etmek anlamına gelir.¹²

¹¹ Yukarıda belirttiğimiz gibi nasıl ki yapım ekleri her zaman aynı anlam değerleri yaratamazlarsa ve anlam mantık ve günlük normlar tarafından da sınırlandırılrsa, bu tür bir uygulama, yani bir fiili isme veya bir ismi fiile eksiz dönüştürme işi de her zaman fonksiyonel ve yaratıcı olamayabilir. Bu bağlamda o dili konuşanların zihnindeki herhangi bir kavramı karşılamak için duyduğu kelime yaratma ihtiyacı sonucu belirli bir yolu kullanarak bu ihtiyacı giderme tercihi her zaman dilin bilinen yaygın kuralları çerçevesinde olamayabilir. Bu konuda Bolinger'in yaklaşımı da bu fikri destekler niteliktedir: " Words are not coined in order to extract the meaning of their elements and compile a new meaning from them. The new meaning is there first, and the coiner is looking for the best way to express it without going to too much trouble. If parts can be found whose meanings suggest the one in mind, so much the better, but that is not essential." Bolinger (1975) s. 109. Buradan da zihindeki kavramı karşılamak için en pratik ve kolay yolların tercih edildiği sonucu çıkıyor ki bu saptama Türkçedeki fiil-sıfatların oluşma nedenini de büyük ölçüde açıklar.

¹² Meselâ Eskimo dilinde soğuk ve karla ilgili kelimelerin, Arapçada çölle ilgili kelimelerin çokluğu onların bulunduğu coğrafî şartların sonucudur. Tarihi Türk lehçelerinde denizcilik ve balıkçılıkla ilgili kelime, deyim ve onların etrafında oluşabilecek imaj, mecaz ve anlatım çeşitliliği şu anki bilgilerimize göre, oldukça zayıftır. Bu da Türklerin yaşadıkları coğrafyayla doğrudan ilgilidir. Diğer taraftan Türkiye Türkçesinde 1930 ve 1940 yıllarında yapılan Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılması girişimleri tamamıyla dönemin politik bir yaklaşım biçimi olarak karşımıza çıkar. Sıyasî konuşmalarında politikacıların halkın konuşma şekline ve alışkanlıklarına yakın bir söyleyişte olmaları, annelerin çocuklarını severken onlarla çocuk diliyle tamamlanmamış kelime ve cümle ile konuşmaları dil yoluyla konuşulanlarla psikolojik bir yakınlık kurma amacı taşır ki dilin psikolojik boyutunu gösterir. Diğer taraftan belirli bir entellektüel sınıfın veya bu sınıftan olduğunu düşünen kişilerin konuşmalarında oldukça çok yabancı kelime (İngilizce, Fransızca, Arapça, vs.)

4. Türkçede bu tür kelimelerin sayısının hep "bir kaç tane" olarak gösterilmesi bızce eksiktir. Çünkü Türkçede günlük dilde kullanım oranı yüksek olan bu kelimelerin sayısı otuzun üzerindedir. Buna kelime grupları içinde ortaya çıkan şekilleri ve birleşik kelimeleri de katarsak saya daha da artar. Bu sayı, bir kelime kategorisi kurabilecek miktardadır. Çünkü Türkçede, meselâ, gerçek zarfların sayısı veya bağlaçların sayısı da ancak bu kadardır, ama bunlar birer gramer kategorileri olarak ele alınmaktadır. Öyleyse bu tür fiil köklü isim soylu kelimelerin sayıca az olması onların bir gramez kategorisi olmalarını engellemez, tam tersine böyle bir sınıfın fiille isim arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından kurulmasını gerekli kılar. Bu ayrıca Türkçenin grameri için bir zenginlik kaynağı olur.

5. Bu tür kelimeler sadece Türkçede görülmez, diğer dillerde de görülür. Söz gelimi İngilizcede fiil kökleriyle sesteş isim ve sıfatlar oldukça çoktur. Meselâ, "travel" (seyahat et 'emir') ve (seyahat), "water" (sula-) ve (su), "open" (aç-) ve (açık) gibi bir çok kelime bu türdendir. Bundan dolayı da bu dilin gramerlerinde kelimeler yalın haldeyken (kök ve gövde şeklinde) her zaman ya isim ya da fiil şeklinde bulunurlar diye genel bir kayıt bulunmaz. Bunların bağlı bulunduğu kelime sınıfı cümle içindeki fonksiyonlarına ve aldıkları eklere göre belirlenir. Buna dayalı olarak da İngilizce sözlüklerde bu tür kelimeler bir tek madde başı (lexeme) olarak alınır ve bu madde başı altında isim, sıfat veya fiil olarak anlamları verilir.¹³

3. Fiil Kökleriyle Sesteş İsim Soylular: Fiil-isimler

a. İsim fonksiyonunda: Türkçede fiilin hareket özelliğini üzerinde taşıyarak onların sonuçlarını ve soyut isimlerini belirten fiil kökleriyle sesteş isimler (fiil-isimler) ve onların özellikleri şunlardır:

acı- /acı: "Acı-" fiil olarak Modern Türkçede "bir organın bir sebepten dolayı çok keskin bir şekilde ağırması" ve "başkasının dertlerini ve problemini paylaşmak, ona ortak olmak" anlamlarındadır. "Acı" isim olarak ise "acı-" fiilinin birinci anlamında gösterdiği hareketin soyut ismidir. "Acı-" fiili Eski Türkçede "açı-" şeklindedir ve yukarıda gösterilen ikinci anlamında kullanılırdı. Eski Türkçede bu fiilin isim şekli "açığ"dır: Körmeyin erti muni teg ulug açığ

kullanmaları, okur yazar bir grubun ve genelde kadınların argo söyleyişlerden kaçınmaları da dilin sosyolojik yön ve temelleriyle doğrudan ilgilidir

¹³ Bızım sözlükçülüğümüzde bu tür kelimeler ayrı birer madde başı olarak verilir. Öyleki fiillerin fiil halini sozluklerde görmek mumkun olmaz, çünkü fiiller hep mastar ekleriyle beraber gösterilir. Mastar eklerinin fiili isim haline soktuğu bilinen bir gerçektir ve fiili çıplak kök veya gövde olarak sozluklerde gösterme geleneği bızde oluşmamıştır. Bundan dolayı da fiilin kokuyla sesteş olan isimler ayrı birer madde başı olarak değerlendirilir. Bu durum bızım gramerçilerimizin "Türkçede kelimeler kök halindeyken ya fiil halindedir ya da ismi halindedir" görüşüne paralel olarak doğmuştur. Bununla birlikte son zamanlarda diğer dillerden ve lehçelerden yapılan bazı aktarma sozluklerde fiiller eksiz olarak fiil tabanı şeklinde gösterilmiştir. Bkz. Yudahin (1994), Yuce (1993)

emgekig. (Suvar. 626, 7)¹⁴ (Bunun gibi büyük [ve] acı zahmeti [keşke] görme-
seydim.) Orta Türkçe döneminde Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgati't-Türk'te "açı-"
fiili "ağrı-" anlamında da görülür. Bu dönemde bu fiilin isim şekli gene
"açığ"dır. Bu kelimenin isim şekli Eski Anadolu Türkçesinde nadiren de olsa
"acı/açı" şekline geçer, ama daha çok eski şekle daha yakın olan
"acığ/acığ/acuğ" şekilleri kullanılır. Öyleyse bu kelimenin kelime sonundaki
"ğ" sesini düşürerek fiil tabanıyla sesteş hale gelmesi Eski Anadolu Türkçesi
döneminde meydana gelmiştir. Bu durum on altıncı asırdan sonra daha da
gelişerek Modern Türkçedeki şekle dönüşmüştür.

ağrı-/ ağrı: "Ağrı" isim soylu bir kelime olarak Eski Türkçede "ağrığ"
şeklindeydi. Oğuzcada Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde kelime sonu
ğ/g/k/h ünsüzünün aşınarak düşmesi çok yaygındır.¹⁵ Öyleyse kelimenin fiil
köküyle sesteş olması sonradan olmuştur. Modern Türkçedeki "ağrı" isim olarak,
"ağrı-" fiilinin yaptığı hareketin veya işin soyut ismidir.

barış-/ barış: Eski Anadolu Türkçesinde "barış-" fiili "anlaşma,
uzlaşma" anlamındadır. "Barış"ın isim olarak kullanımı yenidir ve fonksiyon
olarak fiilin yaptığı işi bir soyut durum olarak gösteren isimdir.

boya-/ boya: "Boya-"Eski Türkçedeki "boy" (renk) kelimesinden "+a/e"
isimden fiil yapım ekiyle türemiş bir fiildir. "Boya" isim olarak "boyak/boyah"
(<boy+a-k) kelimesinden kelime sonu "k" sesinin düşmesi sonucu Eski Anadolu
Türkçesinden sonraki dönemlerde oluşmuştur. "Boyah" şekli hala Azeri
Türkçesinde kullanılmaktadır.

damla-/ damla: "Damla-" fiili Karahanlıcada "tam-", Eski Anadolu
Türkçesinde daha çok "dam-/tam" şeklinde kullanılmıştır.¹⁶ Eski Anadolu
Türkçesinde isim olarak da "damlam" şekline rastlanır. On yedinci yüzyıl
Osmanlıcasında ise bu kelime hem fiil hem de isim olarak "tamla/damla"
şeklinde karşımıza çıkar.¹⁷ Elimizdeki metinlerden hareketle bu şeklin Osmalıca
döneminde, büyük bir ihtimalle on altıncı veya on yedinci yüzyıllardan sonra
bugünkü hâline geçtiğini söyleyebiliriz.

don-/ don: Eski Türkçede ve Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde **toñ-/
toñ** şeklinde kalın "t" ve genizsi (nazal) "n" iledir. Birçok kelimedede olduğu gibi
bu kelime de yeni Türkçeye geçerken t>d ve ñ>n değişimine uğrar. Anlam olarak
"don" ismi hem "don-" fiilinin sonucu hem de fiilin genel soyut ismidir.

¹⁴ *Kormeyin ertı munı teg ulug açığ emgekig.* (Suvar 626, 7) (Bunun gibi büyük [ve] acı
zahmeti [keşke] görmeseydim.) Gabain [1974] s. 134

¹⁵ Eski Anadolu Türkçesi döneminde meydana gelen fonetik oluşumlar için bkz. Tımtaş
(1960)

¹⁶ Bkz. Onler (1991), s. 758

¹⁷ Bkz. Duman (1995), s. 238

dövüş-/ dövüş: *Divanü Lûgati't-Türk'te* "tögüş-" şekli var ama isim olarak örneği yok. Eski Anadolu Türkçesinde "**dögüş-**" ve "**dögüş**" beraber kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde kelime önce g>y değişimiyle "döyüş-/ döyüş" şekline girer sonra da yuvarlak ünlülerin etkisiyle y>v değişimine uğrayarak "dövüş-/ dövüş" halini alır. Bugün Anadolu Ağızlarında hem "dögüş-/ dögüş" hem de "döyüş-/ döyüş" şekline rastlanmaktadır. "Dövüş" isim olarak "dövüş-" fiilinin soyut ve genel ismidir.

etki-/ etki: "Etki" yeni türetilen ve isim olarak "tesir" karşılığı kullanılan bir kelimedir. "Etki-" fiil olarak oldukça sınırlı bir kullanımı vardır ve daha çok bilimsel konuşma ve yazılarda karşılaşılır. Günlük dilde aynı kökten türetilen "etkile-" fiili kullanılır.

gerek-/ gerek: Eski Türkçe döneminden beri ister leksik açıdan isterse de sentaktik açıdan olsun geniş fonksiyonlara sahip bir kelimedir. Eski Türkçede bu kelime "**kergek**" isim formunda bugünkü anlamına yakın bir biçimde "ihtiyaç", "lazım" anlamlarında kullanılmaktaydı. Bu kelime gereklilik kipi yapmada da kullanılırdı. Bugün de bu kelime mastar -ma/me ile beraber gereklilik yapar: Gitmem gerek/gerekirdi/gerekecek, vb. Eski Anadolu Türkçesinde şart eki +sa/se ile de benzer kipler oluştururdu: Gitse gerek, vb. Modern Türkçede "gerek" isim formu "gerek-" fiilinin hareket özelliğini çok canlı olarak taşıdığı için fiil formuna paralel bir kullanım zenginliğine sahiptir. "Gereksiz" veya "gerekmez", "gerek olmayacak" veya "gerekmeyecek" gibi kalıplar günlük dilin yüksek oranlı paralel kullanım örneklerindendir.

göç-/ göç: Eski Türkçede hem fiil hem de isim kalıplarında "**köç-/ köç**" şeklinde görülen bu kelime aynı ses yapısıyla bugün de Özbek ve Azeri Türkçesinde kullanılır. Bu kelime Eski Anadolu Türkçesinde kelime başında k>g değişimine uğrayarak "göç-/ göç" şekline dönüşmüştür. "Göç" bir isim olarak "göç-" fiilinin soyut ve genel ismidir.

güreş-/ güreş: *Divanü Lûgati't-Türk'te* "**küreş-**" sadece fiil şekliyle, *Mukaddimetü'l-Edeb'de* ise hem isim "küreş" hem de fiil "**küreş-**" şekilleri veriliyor. Eski Türkçede bu kelimeye rastlanmıyor. Osmanlıca ve Modern Türkçede bu kelime de bir önceki örnek "**köç-/ köç**" gibi kelime başı k>g değişimini geçirerek "**güreş-/ güreş**" şekline dönüşmüştür. Osmanlıca ve modern Oğuzca ağızlarında bu kelime iki ünlü arasında r>l değişimine uğrar ve "**güleş-/ güleş**" şeklinde kullanılır. "Güreş" isim soylu olarak "güreş" fiilinin soyut ve genel ismidir.

güven-/ güven: Eski Türkçede "küven-" fiil olarak "**küvenç**" de bu fiilin ismi olarak kullanılmıştır. Benzer durum *Mukaddimetül-Edeb'de* de var. Eski Anadolu Türkçesinde bu kelime k>g değişimine uğrayarak "**güven-**" ve "**güvenç**" şekillerine dönüşmüştür. Osmanlı imlasında genel olarak "gügen-" şeklinde yazılıp "**güvenmek**" veya "**güyenmek**" şeklinde teleffuz edilen bu

fiilin "**güven**" isim şekliyle karşılaşılmıyor.¹⁸ Öyleyse "**güven**" isim olarak modern Türkçe döneminin bir ürünüdür. Bu kelime "güven-" fiilinin genel ve soyut ismidir.

inan-/ inan: Eski Türkçede bu fiil "**inan-**" fiili ve onun ismi fonksiyonunda "**inanç**" şekliyle karşılaşılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde "inan-" fiili ve "inam" ismi kullanılmaktaydı.¹⁹ "İnan" ismi de yukarıdaki "güven" kelimesi gibi son dönemlerin ürünüdür. Modern Türkçede "inan" çok yaygın bir kullanım özelliği göstermez, daha çok "inan olsun" ifadesinde yerini almıştır.

özen-/ özen: Osmanlıcada "özen-" fiili "bir şey için zahmet ve acı çekmek" veya "uçmayı öğrenmekte olan kuş yavrusunun yaptığı uçuş denemeleri" anlamlarında, "özen" ismi de bu fiilin genel ve soyut isim kalıbı olarak kullanılırdı. Modern Türkçede "özen-" fiili "bir işi veya bir görevi yaparken ona yeterince dikkat ve itina göstermek", ve ikinci olarak da "birisi gibi olmaya çalışmak, birisini taklit etmek" gibi iki farklı anlamda kullanılır. Bununla birlikte bu fiilini birinci anlamının soyut isim şekli "özen", ikinci anlamının soyut isim şekli de "özenti"dir. Öyleyse "özen" ismi "özen-" fiilinin birinci anlamının yani "bir iş için itina ve ihtimam gösterme" fiilinin isimleşmiş şekli olarak "itina" kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılır.

sancı-/ sancı: Eski Türkçe metinlerinde "**sanç-**" (delmek, kesmek) fiili ve "**sançığ**" (sancı, kanca) ismiyle karşılaşıyoruz. Eski Anadolu Türkçesinde "**sanç-**", "**sancı-**" veya "**sanca-**"²⁰ (saplamak, kesmek, sancımak) fiilleri karışık kullanılır. Osmanlıcada "**sanca-**" fiili ve "**sancı**" ismi "ağrımak, saplamak" ve "keskin ağrı" anlamlarında geniş bir biçimde kullanılmıştır. Bununla birlikte modern Türkçede "sancı-" fiili sadece "keskin bir biçimde ağrımak veya acımak" anlamında "sancı" şekli de bu fiilin ismi olarak kullanılmaktadır.

savaş-/ savaş: Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri "savaş-" fiili bugünkü anlamında "muharebe yapmak, mücadele etmek, dövüşmek" olarak, "savaş" şekli de bu fiilin genel ismi olarak kullanılmaktadır.

sıva-/ sıva: "Sıva" ismi Eski Anadolu Türkçesinde ve erken dönem Osmanlı metinlerinde "**sıvak**" şeklinde görülür. Bu isim şekli kelime sonu **h/k/ğ>Ø** fonetik olayı sonucu bugünkü şekli olan "sıva" haline dönüşmüştür. Aynı kelime isim olarak Azericede "**suvağ**" şeklindedir.²¹ Modern Türkçede "sıva" isim olarak "sıva" fiilinin hem soyut ismi hem de bu fiilin sonucu anlamlarına sahiptir.

¹⁸ Bkz. Ş. Samı (1317/1899), s. 1210

¹⁹ Bkz. Dilçin (1983), s. 115

²⁰ Onler (1990)

²¹ Azeri Türkçesi örnekleri için bkz. Altaylı (1994)

tat-/ tat: Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemine ait eserlerde "tat-" fiilinin isim şekli "**tatıg**" veya "**tatağ**"dır.²² Bu fiilin ismi bugün Kırgızcada "**tatık**",²³ şeklindedir. Bununla birlikte bu kelime Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinden itibaren kelime sonu **g/g/k/k** ünsüzlerinin düşmesi ve /t/ sedasızının /d/ sedalıısına dönüşmesi sonucu "dad" halini almıştır (**dad<tat<tatıg**).²⁴ Bugün birçok Anadolu Türkçesi ağızında ve Azeri Türkçesinde "dad" şekli hem fiil hem de bu fiilin ismi olarak kullanılmaktadır.²⁵ Öyleyse "tat" ismi "tat-" fiiliyle Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra sesteş hale gelmiştir.

tepki-/ tepki: "Tepki" yeni türetilen kelimelerden biri olup isim olarak "bir cismin veya canlının kendisine yönelik yapılan bir harekete karşı oluşturduğu tutum ve davranış, aksülâmel" anlamında, "tepki-" fiili de "bu ismin belirittiği hareketi meydana getirme" anlamında kullanılır. "Tepki-" fiil olarak daha çok fizik ve kimya gibi bilim dallarında kullanılmaktadır. Günlük dilde kullanımı oldukça sınırlıdır.

uğraş-/uğraş: "Uğra-" fiili Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait metinlerde "**oğra-/uğra-**" şekliyle "birisine uğramak" ve "bir şeyi yapmayı tasarlamak" anlamlarında kullanılmıştır. Bununla birlikte "**uğraş-**" şekline bu dönem metinlerinde rastlanmıyor. Eski Anadolu Türkçesinde ise "uğraş-" fiili "çarpmak, savaşmak" ve "rastlaşmak, kavuşmak" anlamlarında, "uğraş" ismi de "savaş, harp" anlamında kullanılır. Osmanlı Türkçesinde "uğraş-" fiili mücadele etmek, başarı için kavga etmek v.s.", "uğraş-" fiili mücadele etmek, başarı için kavga etmek vs.", "uğraş" ismi de bu fiilin soyut ismi durumundadır.²⁶ Buna göre Modern Türkçede kendi fiil tabanıyla eş sesli isim formu olarak "uğraş" büyük ölçüde Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki "savaş-" anlamından mecazen bugünkü anlamı olan "mücadele etmek" ve "mücadele" anlamlarını kazanmıştır.

vuruş-/ vuruş: "Vuruş" kelimesinin türetildiği "vur-" fiili Yeni Türkçenin son dönemlerine kadar "ur-" şeklindeydi. "Ur-" fiil köküne ve ondan ıř/ış mastarıyla türetilen "urış" Eski Türkçenin metinlerinde "savaş, müsademe" anlamlarında kullanılırken "urış-/uruş-" fiil şekline rastlanmıyor. "Uruş-" fiiline

²² Bkz. Arat (1979), s. 428, Caferoğlu (1993), s. 148

²³ Yudahin (1994), s. 716

²⁴ Zeynep Korkmaz kelime ve ek sonlarındaki **g/g/k/k** ünsüzlerinin düşmesi sonucu kelime ve hece sonunda tabii bir ikame uzunluk oluştuğunu ve bunun da Eski Anadolu Türkçesi ımlasında gösterildiğini ileri sürer ki bu konu Turkologlar arasında hala tartışmalıdır. Bkz. Korkmaz (1980) Orientalni, s. 247-269, Brendemoen [1996], ve Turan [1996]

²⁵ "Tat" Anadolu ağızlarında "dat" (Çorum), "dad" (Afyon) şekillerinde de kullanılır Bkz. Caferoğlu (1994a), s. 212, aynı yazar (1994b), s. 162

²⁶ Redhouse'a göre "uğraş-" fiili Osmanlıca'da "karşılıklı olarak birbirine uğramak" anlamında da kullanılmıştır. Kelimenin bu anlamı Modern Türkçe'de kullanımdan düşmüştür Bkz. Redhouse (1890), s. 256

"savaşmak" anlamında Orta Türkçe dönemine ait eserlerde, *Divanü Lûgati't-Türk'te* ve *Mukaddimetü'l-Edeb'de* rastlıyoruz. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de "uruş-/urış-" fiili "çarpmışma, savaşma", "uruş" da bu fiilin soyut ismi olarak "müsademe, çarpışma, savaş" anlamlarında kullanılır. Kelime başındaki /v/ türemesi yuvarlak ünlülerin etkisiyle Osmanlıca'nın son dönemlerinde, büyük bir ihtimalle on dokuzuncu yüzyılın sonlarında olmuştur.²⁷

yama-/ yama: "Yama-" fiiline Eski Türkçeden baktığımız sözlük ve metinlerde rastlanmıyor. *Divanü Lûgati't-Türk'te* bu fiil "yama-" olarak, ve fiilin somut ismi ve sonucu anlamında **"yamağ"** şekli görülmektedir. Bu şekiller bugün Azeri Türkçesinde **"yama-"** ve **"yamağ"**, Kırgızcada **"cama-"** ve **"camağ"**, Özbekçe'de ise **"yama-"** ve **"yamağ"** şekillerindedir.²⁸ **"Yamağ"** isim soylu bir kelime olarak Eski Anadolu Türkçesi'nde yukarıdaki örnekte olduğu gibi kelime sonu **ğ/g/k/k** düşmesi sonucu fiil tabanıyla sesteş bir hale gelmiştir. "Yama-" fiili ve "yama" ismi Eski Anadolu Türkçesi'nden sonra sesteş hale gelmiştir.

yarış-/ yarış: Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde "yarış" şekline ne fiil olarak ne de isim olarak rastlanıyor. Eski Anadolu Türkçesi'nde "yarış" isim olarak "taksım, pay" anlamında "yarış-" fiili ise bugünkü anlamında "mücadele veya rekabet et-" anlamında kullanılmaktadır. Daha sonra bu kelime Osmanlıca'da hem isim hem de fiil olarak bugünkü semantik değerini kazanmıştır. Bu kelimenin fiil şeklinin "yar-" fiilinden -ş işteşlik ekiyle donmuş fiil olarak, isim şeklinin de -ış/iş/uş/üş fiilden isim [mastar] ekiyle oluştuğu ve bu iki şeklin böylece farklı eklerden türemiş iki ayrı kelime olduğu ileri sürülebilse de bugün Türkçe'de "yar-" fiil tabanının "yarış" anlamı kalmadığından kelimeyi "yarış-" tabanından ele almak zorundayız. Bu da bizi bu kelimenin Modern Türkçe'de hem fiil hem de isim fonksiyonuna sahip bir şekil olduğu sonucuna götürür.

yasa-/ yasa: Modern Türkçe'de "yasa-" fiili "yasa haline getirme, kanunlaştırma" anlamlarında çok sınırlı olarak kullanılırken "yasa" isim şekli "kanun" karşılığı olarak son dönemlerde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Eski Türkçe metinlerde "yasa" ve "yasak" eş anlamlı kelimeler olarak "kanun" ve "bir çeşit vergi" anlamlarında ve "yasa-" fiili de yazıtlarda "yönetme, karar verme" anlamında görülür. Eski Anadolu Türkçesinde yasa- fiili "düzenlemek, kararlaştırmak" anlamında "yasak/yasağ" da isim olarak "kanun, töre, görev" anlamlarında kullanılır. Osmanlıca'da "yasa-" fiili "hazırlamak, düzenlemek" ve "yönetmek, idare etmek" anlamlarında kullanılırdı. "Yasa" isim olarak da "kanun, hüküm" anlamındadır. Buna göre Osmanlıca'da "yasa" isim olarak "yasa-" fiilinin ikinci anlamı "yönetme" ile sesteştir ve bu durum Modern Türkçe'de de aynı şekilde devam eder.

²⁷ 19. yüzyılın sonlarında yayınlanan sözlüklerde "ur-/vur-" ve "uruş/vuruş" beraber gösterilir ve "v"li şeklin günlük konuşma dilinde kullanıldığı belirtilir. Bkz. Sami (1317 /1899), Redhouse (1890)

²⁸ Özbekçe örnekler şu eserde incelenmiştir. Waterson (1980)

b. Sıfat fonksiyonunda: Fiilin anlamca dönüştüğü nitelikleri bildiren fiil tabanıyla sesteş sıfatlardır. Modern Türkçede bu tür sıfatlar azdır. Bu kelimeler sıfat fonksiyonunu yüklenmiş haldeyken anlam olarak "niteleme sıfatları" grubuna girer.

dik-/dik: "Dik" kelimesi bir fiil ve sıfat olarak Eski Türkçede daha çok "tik-" şeklinde görülür.²⁹ Orta Türkçede "tik" ve "dik" şekilleri beraber kullanılır. "Dik-" Modern Türkçede fiil olarak "bir şeyi dik hale getirmek, yükseltmek, dik şekle koymak, ağaç veya fidanı dik olarak toprağa yerleştirmek" ve "iğne ve iplikle iki şeyi birbiriyle tutturmak" anlamlarında "dik" ismi de "yatık halde olmayan, yerçekimi doğrultusunda bulunan şey" anlamında Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri aynı ses değeriyle günümüze dek kullanıla gelmiştir.³⁰ "Dik" isim soylu olarak "dik-" fiilinin yukarıda gösterdiğimiz ilk anlamının sıfat şeklidir.

ekşi-/ekşi: Eski Anadolu Türkçesinde "ekşi" sıfatı "ekşi" ve "eşki" şekillerinde görülür. Fiil olarak, "ekşi-" Osmanlıca döneminde "ekşi" sıfatıyla sesteş olarak bugünkü şekliyle kullanılırdı.³¹ Türkçede "ekşi-" sıfatı "ekşi" fiilinin oluşturduğu niteliği belirten bir kelimedir.

eski-/ eski: Eski Türkçede "eski" sıfat olarak bugünkü anlamda kullanılırdı: Eski atın tegşilip yañı boltuñ. (Eski adını değiştirip yeni oldun.)³² "Eski-" fiili bu dönemde nadiren kullanılır. Orta Türkçe döneminde, Kutadgu Bilig ve Mukaddimetü'l-Edeb'de "eski" sıfatı kullanılırken fiil olarak "eskir-" fiiline rastlanır. Bununla birlikte İbni Mühenna Lügati'nde "eski-" fiili gösterilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde "eski" kelimesi hem sıfat hem de fiil olarak kullanımdadır: şonı eskiyince MN (18b-6) (Elbisesi eskiyince), eski hırka GT (79b-3).³³ Bu şekil Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'nde aynen devam eder.

köhne- / köhne: "Köhne" Farsça bir sıfat olarak "kullanılamayacak kadar eskimiş" anlamında kullanılır. Modern Türkçede "köhne-" fiili ise "köhnel-" fiil şekliyle eşanlamda "kullanılamayacak kadar eskimek" anlamında görülür. Bu kelimenin en büyük özelliği onun yabancı asıllı bir sıfat olarak Türkçede fiil ve sıfat şeklinde kullanılmasıdır. Bu kelimenin fiil şekli Osmanlıcada daha çok "köhneleş-" şeklinde görülür.

²⁹ Caferoğlu [1993]

³⁰ Anadolu Türkçesindeki örnekleri için bkz. Korkmaz (1973)

³¹ "Ekşi" sıfat ve fiil olarak Anadolu ağızlarında çeşitli ses değişmelerine (k>y, k>g ve metatez) uğrayarak şu şekillerde de görülür: "eyşi" (Ordu), Caferoğlu (1994d), s. 319, eşgi (Divriği), Caferoğlu (1994c), s. 231, eşgi (Diyarbakır), Erten (1994), s. 155

³² "Eski atın tegşilip yañı boltuñ." (Eski adını değiştirip yeni oldun) Gabain (1974), s. 123

³³ "tonı eskiyince" (Elbisesi eskiyince) Korkmaz (1993); "eski hırka" GT (779b-3) Ozkan (1993)

kuru-/ kuru: Eski ve Orta Türkçede "kuru-" fiili "kırı-/kuru" şekilleriyle kullanılırken onun sıfat şekli "kuruğ/kuruğ" (<kuru+k/ğ>Ø fonetik olayı sonucu Eski Anadolu Türkçesinde gerçekleşmiştir. Bu tarihi lehçede "kırı/kuru" hem fiil hem de sıfat olarak kullanılır. Bu kelime on yedinci yüzyıldan sonra "kuru" şekliyle bugünkü haline geçer.³⁴

küs-/ küs: "Küs-" fiili Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bugünkü anlamında kullanılıyor. Eski Anadolu Türkçesi'nde bu fiilin isim şekli "küsü", sıfat şekli de bundan türetilmiş "küsülü" olarak görülür. Bu kelimenin sıfat şekli Osmanlıca'da "küsülü" ve "küskün"dür. "Küs" kelimesinin sıfat olarak "küskün" ve "küsülü" sıfatlarıyla eşanlamlı ve "küs-" fiiliyle sesteş olarak kullanımı oldukça yenidir.

sık-/ sık: "sık" fiili Eski ve Orta Türkçede bugünkü Türkçedeki biçimiyle "bir şeyi basınç altına alma, bastırma" anlamında "sık" sıfatı da gene bugünkü anlamında "aralıklı olmayan, sıkıştırılmış" anlamında görülür. Seneke sıkı sançdım. (Şine-usu Yazıtı D4) (Selengaya sıkıştırıp mızrakladım.) Sık yığaçlu böstânlar ME (145-1) (Sık ağaçlı bahçeler), vb.³⁵ Bu kelime hem fiil hem de sıfat olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada da aynı anlamda kullanılarak günümüze dek gelmiştir.

4. Sentaktik Yapı İçinde Fiil-isimler

Yukarıda gösterilen fiil-isimler serbest birer kelime olarak hem fiil hem de isim çekimlerine, herhangi bir fiil veya isim gibi,bağımlı veya bağımsız olarak girebilirler. Bununla birlikte kimi fiiller belirli bazı kelime grupları içinde birer kalıp olarak ek almadan isimleşmiş olarak görev alırlar. Kelime grupları içinde de olsa fiillerin ek almadan isimleşmeleri fiilin bu halinin Türkçenin yapısı içinde de kullanılarak onun yapısal bir parçası olduğunu ortaya koyar. Türkçede günlük kullanımı oldukça sık olan "vur emri", "yat komutu, kalk komutu", "teslim ol çağrısı", "vazgeç uyarısı", "sus payı" gibi isim tamlamalarında tamlayanların fiil tabanlı olarak "morfolojik isimleşmeye geçmeden" sentaktik yolla isimleşmeleri -ki morfolojik olarak "vurma emri", "kalkma komutu" vb. gibi şekiller beklenirdi-fiillerin Türkçede fiil tabanlı şekliyle de isimleşmeye temayülü olduğunu gösteren somut örneklerdir. Yine benzer şekilde "sürç" kelimesi de isim olarak "sürç-i lisan" tamlamasında "sürç-" fiil tabanıyla sesteş olarak Farsça izafet yapısı içinde kullanılır. Bu durum Türkçedeki yabancı sentaktik yapılarda bile bu tür eşesli kelimelerin kullandığını gösterir.

³⁴ On yedinci yüzyılda Türkçede meydana gelen ses değişimleri için bkz. Develi (1995), Duman (1995), Dankoff (1996)

³⁵ "Seneke sıkı sançdım " (Selenga'ya sıkıştırıp mızrakladım.) Şine-usu Yazıtı (D4), Orkun (1994); "Sık yığaçlu böstânlar" (Sık ağaçlı bahçeler) ME (145-1), Yüce (1993)

Bazı fiil tabanlarının bir araya gelerek oluşturdukları kombinasyonlar birleşik kelime yaparlar ve fiilden isim yapım eki almadan isimleşebilirler. Modern Türkçede "med cezir" için kullanılan "gelgit", "geçici olan, daimi olmayan" anlamında kullanılan "gelgeç" (gelgeç arzular), "aniden vurup kaçmak" anlamında "vurkaç" (vurkaç taktığı) gibi birleşik şekiller fiil tabanlarının birleşik kelime yapmada da fonksiyonel bir araç olduğunu ortaya koyar.

5. Sonuç.

Türkçenin yapısı içinde var olan fiil tabanıyla sesteş isimler ve sıfatlar Türkçenin en eski dönemlerinden beri hem leksik hem de sentaktik yapılar içinde ortaya çıkar. Biz, bu kelimelerin, sayısının az olmasından dolayı, tamamen tesadüf sonucu oluştuğu ve Türkçenin yapısında böyle bir olgunun bulunmadığı gibi açıklamaların eksik olduğuna inanıyoruz. Çünkü bu yapıdaki kelimelere, yazılı metinleri elimizde bulunan Eski Türkçe dönemi de dahil, hem tarihî hem de modern Türk lehçelerinde sık sık rastlarız. Modern Türkçe'de kullanım oranı yüksek olan fiil tabanıyla sesteş isim ve sıfatların sayısı otuzun üzerindedir. Tarihî gelişimlerine baktığımızda Modern Türkçe'deki bu tür kelimelerin üç dönemde meydana geldiğini söyleyebiliriz.

a. "Dik", "göç", "eski", "sık" ve "yasa" kelimeleri Eski Türkçede rastlanıp da sınırlı ses değişimleriyle bugüne kadar gelerek kullanılan fiil-isimlerdir.

b. "Acı", "ağrı", "don", "dövüş", "ekşi", "gerek", "kuru", "sancı", "savaş", "tat", "vuruş", "yama", "yarış" kelimeleri büyük ölçüde, çeşitli ses olayları sonucu, Eski Anadolu Türkçesi ve onun devamı olan Osmanlı Türkçesi döneminde fiil tabanlarıyla eş sesli hale gelerek günümüzdeki şekillerini kazanmışlardır.

c. "barış", "boya" "etki", "güven", "inan", "köhne", "küs", "özen", "sancı", "sıva", "tepki" gibi kelimeler de Modern Türkçe döneminde yaygınlık kazanmışlardır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Modern Türkçedeki fiil-isimler daha çok Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde meydana gelmiştir. Bu da, bu tür kelimelerin varlığının ileri sürüldüğü gibi yeni bir dil olayı olmadığını, tam tersine bunun Türkçenin tarihi ve yapısal bir gerçeği olduğunu kanıtlar. Buna ek olarak, iki fiil tabanının bir araya gelerek kelime grupları gibi bir sentaktik yapı içinde isimleşmesi bizim tezimizi sentaktik boyut içinde de destekler. Biz, ortaya koyduğumuz bütün bu örnekler ve açıklamalara dayanarak, Türkçenin farklı yapılarında çok geniş olarak kendini gösteren bu dil olayının Türkçenin tabii ve yapısal bir özelliği olarak değerlendirilmesi ve Türkçe gramerde isim ve fiil olarak ayrılan kelime kavramına bir üçüncü ara sınıfın eklenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Fiil tabanıyla sesteş isim soylu kelimelerin oluşturacağı bu sınıf için "fiil-isimler", bu sınıftaki her bir kelime için de "fiil-isim" terimlerinin kullanılmasını teklif ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Allan, Keith (1986) *Linguistic Meaning I*, London and New York: Routledge & Kegan Paul.
- Aptullah Battal (1988) *İbni Mühennâ Lûgati*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altaylı, Seyfettin (1994) *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1955) "Gramer İstilahları Hakkında", *Türk Dili* V, 44, s. 479-491
- (1979) *Kutadgu Bilig III*; İndeks, Yayına Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- (1991) *Kutadgu Bilig I*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (1995) *Türkçenin Grameri*, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bolinger, Dwight (1975) *Aspects of Language*, 2nd edition, New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Brendemoen, Bernt (1996) "Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992* [Bildiriler], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brown, Dona Worrall, Wallace C. Brown, Dudley Bailey (1963) "Grammatical Distribution", Leonard F. Dean, Kenneth G. Wilson (editörler) *Essays on Language and Usage*, Second edition, Oxford: Oxford University Press.
- Caferoğlu, Ahmet (1984) *Türk Dili Tarihi I-II*, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- (1993) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi
- (1994a) *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1994b) *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I-II*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1994c) *Sivas ve Tokat Illeri Ağızlarından Toplamalar*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1994d) *Kuzeydoğu Illerimiz Ağızlarından Toplamalar*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dankoff, Robert (1996) "Evliya Çelebi'de Gramer ve Üslup Hususiyetleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988* [Bildiriler], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 147-152
- Deny, Jean (1995) *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (Türkiye Türkçesi), Türkçe terc. Oytun Şahin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Develi, Hayati (1995) *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, Musa (1995) *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, Cem (1983) *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1986) *Türkçe Dil Bilgisi*, 14. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- (1991) *Dede Korkut Kitabı II*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1994) *Dede Korkut Kitabı I*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erten, Münir (1994) *Diyarbakır Ağızı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. von (1974) *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden.
- Gencan, Tahir Nejat (1979) *Dilbilgisi*, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Grönbech, K. (1995) *Türkçenin Yapısı*, Türkçe terc. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1973) *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu; Marzubân-nâme Tercümesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- (1980) "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar", *Orientalni Institut u Sarayevo*, vol. 30/516, s. 247-269.
- Matthews, P. H. (1974) *Morphology; An Introduction to the Theory of Word- structure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Orkun, Hüseyin Namık (1994) *Eski Türk Yazıtları*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önler, Zafer (1990), *Celeddin Hızır (Hacı Paşa); Müntehab-ı Şifa I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Mustafa (1993) *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs; Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (1890) *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul.
- Sapir, Edward (1968) *Language: An Introduction to the Study of Speech*, New York: Harvest Books.
- Saussure, Ferdinand de (1983) *Course in General Linguistics*, İngilizce terc. Roy Harris, Illinois: Open Court.
- Ş. Samî (1317/1899) *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1960) "Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları; I Ses Bilgisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1960. s. 95-144.
- Turan, Fikret (1996) *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, Ann Arbor: UMI Company.
- Türk Dil Kurumu (1972) *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara.
- Waterson, Natalie (1980) *Uzbek-English Dictionary*, Oxford: Oxford University Press.
- Yudahin, K. K. (1994) *Kırgız Sözlüğü*, Türkçe terc. Abdullah Taymas, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, Nuri (1993) *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zeynalov, Ferhat (1993) *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Çeviren Yusuf Gedikli, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Zülfikar, Hamza (1991) *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.